

official site in a network the Internet the library staff to inform users actively use social networking and Internet blog. This type of communication allows you to establish informal informal contact with users and promote libraries as information, cultural, educational, recreational, public agencies in providing required information to various segments of the the population. Outlined perspective directions of development of communicative vectors in library-information activities on the principle of users ' information needs in the information society.

Key words: *public library, user, communicative activities, communicative events, latest technologies, electronic resources, social networks.*

УДК 821.161.2-1-91

**Т. М. Нікольченко,
М. В. Нікольченко**

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСЕННІСТЬ БУРЕМНИХ РОКІВ (ПІСНІ ПОЛОНУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)

У статті висвітлюється відображення складних процесів народної творчості у часи Другої світової війни, зокрема невольничої поезії. У часи воєнних лихоліть активізується творення народної поезії, що викликане потребою відгукнутися на події, зафіксувати їх, перш за все, в пам'яті. Ці пісенні відгуки на події відбуваються на матеріалі «старих» зразків поезії, які вже знані. А «новотвори» використовуються учасниками подій і насичуються новими реаліями. Такою і є народна пісенність періоду фашистської неволі у період Другої світової війни. На великому фактичному матеріалі простежується генеза поезії неволі досліджуваного періоду, доводиться, що генетично невольничча поезія Другої світової війни пов'язана з плачами невольників і сягає своїм корінням у багатостраждальну історію України. Ці мотиви звучать ще в старих козацьких думах, у яких голосіння поступово перетворюється на ліричну пісню. А в роки воєнних лихоліть ХХ століття ці пісні актуалізувалися і зазвучали по-сучасному.

У статті аналізуються записи пісень, які відбивають горе молодих дівчат, вивезених на примусові роботи до Німеччини, страждання матерів, які втрачають своїх дітей. Більшість аналізованих творів зберігаються у фондах ІМФЕ України, а також у власних записах авторів статті.

Ключові слова: *Народна творчість, пісенні новотвори, німецько-фашистська окупація, неволя, полонянки, народна пісенність, думи, пісні неволі, пісенні переробки, пісні-плачі, контамінації.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-62-74

Друга світова війна стала найскладнішим випробуванням не лише у долі українського народу, але й усього людства. «Україна була одним із головних театрів Другої світової війни. Її вогняний руйнівний-смертоносний вал двічі прокотився по всій території України, заторкнув так чи інакше долю кожної її людини. Глибокий драматизм і доленосність подій того часу настільки щільно вплелися в життя, думи, настрої українського народу, що не могли вони не перелитися і в його слово» [11, с.

281]. Народна пам'ять зафіксувала ці події у великій кількості фольклорних творів, які однозначно оцінюють війну як народне горе.

У повоєнний час фольклор періоду Другої світової війни збирався та активно записувався як явище скороминуще (поки ще були живими учасники тих подій). На перший погляд здається, що публікацій з цього приводу досить значна кількість [2]. Велику збирацьку і аналітичну роботу цього величезного прошарку народної культури провели Г. Барташевич, І. Березовський, О. Бріцина, М. Гайдай, С. Грица, В. Гусев, О. Дей, К. Кабашніков, Р. Кирчів, О. Кінько, Б. Кирдан, Н. Мацієвська, С. Мінц, С. Мишанич, М. Пазяк, О. Правдюк, М. Рильський, А. Федосик, Н. Шумада та багато інших дослідників. Цю проблему досліджували Т. і М. Нікольчено [14; 15; 16]. Велика робота по збиранню фольклору Другої світової війни була проведена у Білорусії, через яку прокотився шквал воєнних подій, як і через Україну, у першу чергу [1, с. 255]. Як слушно зауважив Р. Кирчів [11, с. 330], чільне місце серед фольклорних творів воєнної тематики посідають пісні полону, примусового захоплення, і вивозу молодих людей у німецьку неволю та їхнє життя на чужині. Як зауважує дослідник, у піснях неволі простежується «трансформована у народній творчості проблема принесеної окупантами нової форми невільництва – насильної мобілізації і вивозу працездатного населення на каторжні роботи до Німеччини – «остарбайтерства» [11, с. 328]. Ці пісні перегукуються із давніми творами невільничої тематики в українському фольклорі. «Фактично в кожній із численних збірок фольклору Другої світової війни, які зберігаються у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, присутні твори цієї невільничої тематики» [11, с. 331]. Р. Кирчів звертає увагу на збірник «Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну» [15], на книги описів фонду № 14 ІМФЕ, у якому зберігаються рукописні збірки записів невільничої поезії М. Гайдая, І. Юречка, О. Стебленка, П. Батюка, П. Іваненко, К. Кушнір, С. Демидова, Т. Красицької, М. Стельмаха, М. Плісецького, Є. Притули, М. Полотай, А. Шмиговського, М. Липи, М. Родіної, Л. Венгерова, Т. Колесниченко, І. Гуріна, О. Стеблянка, Д. Коваль, З. Рябчій, І. Заїки, О. Олійникова. Ці записи здійснені у різних регіонах України, і питання про їхнє дослідження і подальшу публікацію стоїть на часі. Питань, пов'язаних із цією тематичною групою пісень, торкаються і автори багатьох мемуарних творів, фрагментарно зустрічаємо спостереження про пісні фашистської неволі та каторги в деяких наукових виданнях. Цей фонд опрацьовувався Т. Нікольченко під час написання кандидатської дисертації [14]. Питання генези пісенності періоду Другої світової війни, зокрема невільничої, поставили і почали досліджувати в своїх монографіях О. Бріцина [3], С. Грица [8], С. Мишанич [12], О. Правдюк [17], Н. Шумада [25] та інші. Такий шлях дослідження цих пісень, на нашу думку, найбільш плідний і вартий продовження.

Генетичні витоки невільничої пісенності періоду війни сягають своїм корінням у багатостраждальну історію України. Князівські міжусобиці епохи Київської Русі, напади зовнішніх завойовників, які супроводжувались захопленням великої кількості полонених, відірваних від рідної землі, – все це відбилосся з великою силою в усній народній творчості у вигляді плачів. Як у голосіннях за покійником, так і в плачах за захопленими у неволю передане людське горе. До нас дійшла велика кількість творів, що відображають спустошення українських земель монголо-татарами [9]:

«Зажурилась Україна, що нігде прожити. / Гей, витоптала орда кіньми маленькі діти. / Ой маленьких витоптала, великих забрала. / Назад руки постягала, під хана погнала».

Про тяжку турецьку неволю розповідається в думках «Невольники на каторзі», «Плач невільника в турецькій неволі», «Маруся Богуславка», «Іван Богуславець»,

«Сокил і соколятко», «Самійло Кішка», «Втеча трьох братів з турецької неволі». Думи ці кобзарі часто називали піснями невольників на відміну від козацьких чи лицарських, у яких знайшла втілення тема бойового подвигу захисників рідної землі.

Отже, уже в епічних творах-думах переживання героїв набувають ліричного характеру, а згодом ці переживання виливаються у нову ліричну пісню. Особливо поетична лірична алегорія у формулах «невольничих плачів», наприклад у «Марусі Богуславці». Прохання до Бога про звільнення пов'язане з рідною землею. Невольник хоче поринути [19, с. 58]:

«На ясні зорі, / На тихі води. / У край веселий, / У мир хрещений».

Про страждання козаків-невольників на каторзі детально розповів Д. Яворницький [27, с. 246–251], ілюструючи свою оповідь словами з думи «Плач невольників на турецькій каторзі».

На зміну стражданню народу під час полону приходять страждання, пов'язані з соціальним гнобленням: із обов'язковою військовою повинністю, рекрутськими наборами, соціальним розшарування суспільства і звідси – робота в наймах, бурлакування, кріпацтво. Ці страждання вилились у велику кількість пісень про відхід козака з дому [20, с. 82]:

«Ой гай, мати, ой, гай, мати, – ой гай зелененький, / Ой поїхав з України козак молоденький».

У пісенності періоду Другої світової війни відбувався процес відродження й актуалізації традиційних пісень. Вони набували нової якості й часто сприймалися зовсім по-сучасному. Особливо яскраво це проявилось під час вивозу на примусові роботи в Німеччину великої кількості молоді. Ці трагічні мотиви покликали до нового життя твори про розлучення з родом; твори, генетичне коріння яких сягає у весільні обрядові та старі солдатські й рекрутські пісні, пісні наймитів. І ця група творів спливла в пам'яті народу практично без змін або з дуже незначними вказівками на осучаснення життя і побуту.

Як зазначає С. Грица [13, с. 11], тема соціальної нерівності й протесту та пов'язані з нею життєві ситуації – відхід «у чужу стороньку», бідкування на чужині у тяжкій праці, знущання над знедоленими трудівниками – проходить крізь усі прошарки пісень найманих робітників, які не мали можливості відпочити навіть у вихідні дні [13, с. 172]:

«Вчора була суботонька, сьогодні неділя, / Чом на тобі, наймиточку, сорочка не біла? Ой не біла, ой не біла та й не буде біла, / Бо не знає бурлак бідний, коли та неділя».

У народній поезії часто поруч виступають образи козака, чумака, бурлака, рекрута, наймита, що свідчить про спільність їхніх інтересів, спільну долю, яка призводить до розлучення з родом, домівкою, матір'ю. І ці страждання людей виливаються у пісні-плачі за втраченими радощами нормального людського життя. Особливе місце мотив розлуки посідає у піснях весільних, коли наречена розлучається з рідними і переходить у патріархальну сім'ю чоловіка в якості підневільної служниці, а часто й рабині. Ця ситуація відобразилась у значній кількості пісень-плачів та пісень-голосінь дочки й матері.

У весільному обряді головною дієвою особою є наречена; їй присвячена велика кількість пісень, що поетизують жінку, немовби компенсуючи майбутні страждання у чужій родині. Тому й «жіноча» тема посідає головне місце в багатьох піснях. Це пісні дівчат, які оплакують свою подругу, пісні жінок, які з власного досвіду знають, що чекає дівчину в чужій родині. І, нарешті, пісні, що виконуються від імені самої нареченої: пісні-звернення до матері, до батька, до братів, до сестер, до інших родичів. Аналогічні пісні матері, яка виплакує горе розлуки зі своєю «зірочкою», «ясочкою», в

якої на чужині «краса зів'яне», «біле личко почорніє». Пісні матері й дочки становлять своєрідний діалог, у якому знаходять розраду жіночі почуття. Часто в цих піснях звучить безнадія: життя у неволі порівнюється з повільним умиранням.

І ось ця традиційна лірика своєрідно-вигадливо переплелась із новотворами у роки Другої світової війни в піснях дівчат, вивезених на примусові роботи до Німеччини, у піснях матерів, які вічно горювали і оплакували своїх втрачених дітей та висловлювали надію на їхнє повернення. За своїми художніми якостями, силою емоційного впливу, різноманітністю використання мотивів цей цикл пісень чи не найвиразніший. Генетичний зв'язок із традиційною лірикою тут спостерігається особливо в переважанні жіночого начала.

У традиційних солдатських та рекрутських піснях звучить мотив розмови зозулі й матері [21, с. 91]. У сучасному побутуванні набула поширення пісня про матір-зозулю. Вона співається в усіх областях Середнього Придніпров'я (Київщина, Житомирщина, Черкащина, Кіровоградщина, Дніпропетровщина) та Полісся (Рівненщина, Чернігівщина) [18, с. 37]. Сюжет пісні розвивається по-різному. Але майже в усіх варіантах наголошується [18, с. 204]:

«Ой то не зозуля, то рідная мати, / Вона виряджала сина. Воювати».

У одній з пісень розповідається лише про вирядження сина, у другій – про те, як мати мріяла оженити сина та побачити вдома невістку, в третій – про те, як сину тяжко служити в неволі і як йому хочеться повернутися додому. У багатьох піснях лейтмотивом проходить звернення до матері, впевненість у тому, що мати врятує від біди і допоможе у скрутному становищі [18, с. 204–207]. У 1945 році ця пісня була записана від дівчат у Київській області, які повернулися з фашистської неволі. На Харківщині пісня була записана у вигляді звертання до матері:

Коли б мамцю, знала, яка мені біда, / То ти б передала, то ти б передала / Горобчиком хліба. / Горобчиком хліба, синичкою солі / Коли б, мамцю, знала, коли б, мамцю, знала, / В якій я неволі [18, с. 204].

У записах Е. Притули, зроблених під час війни в районах Полісся, є пісні, в яких мотив «матері-зозулі» трансформувався в мотив «дочки-зозулі» [10, од. зб. 21. – С. 261. Зап. Е. І. Притули]:

«Ой у полі берізка самотня стояла. / На тій берізці зозуля сумно кувала. / Ой то не зозуленька сумно кувала, / То дівчина чорнобрива / За рідним краєм плакала – ридала».

У наступному варіанті пісні замість горобчика з'являються голуби як символи мирного життя, символи кохання [10, од. зб. 21. – С. 261. Зап. Е. І. Притули]:

«Ой, коли б ти, матінко, знала, / Яке мені лихо та біда, / То ти б мені сивим голубочком / Передала кусок хліба. / Сивим голубочком хліба, / Голубкою водиці та солі. / Тяжко, мамо, помирати. / В німецькій неволі».

Розповідь про тяжку долю рекрута на чужині змінюється розповіддю про тяжку працю дівчат у неволі [10, од. зб. 21. – С. 261. Зап. Е. І. Притули]:

«Ой, матінко рідна, нащо породила, / Щоб я німцєві клятому так тяжко робила? / Щоб він їв і пив мою кривавицю, / А я щоб їла і пила хліб – сечавицю».

У наведеному прикладі спостерігається явище контамінації, на яке звернув увагу С. Мишанич [12, с. 38]. Виконавці згадали пісні, почуті в дитинстві від дорослих; ці твори відродилися в новій якості, у нових варіантах, значною мірою переосмислені. Тут складені різні уривки – з пісні рекрутської, з пісні наймитів та з весільної. Але сприймається це як цілком органічна єдність, бо уривки об'єднані зображенням психічного стану ліричного героя.

В українській народній пісенності сталим є образ-символ калини. Сміслові навантаження цього образу різноманітні: це і символ самовідданого кохання, і

цнотливості дівчини; це символ дівочої краси. У різних ситуаціях образ калини несе різне смислове навантаження. Якщо кохання щасливе, калина буйно квітне. Якщо нещасливе – калина всихає або хилиться додолу. Гірко виспівує сопілка, вирізана з калини. На могилі дівчини саджають калину, яка губить своє листя і кетяги ягід.

Цей своєрідний цикл, що об'єднався навколо образу дерева, традиційно має назву «Калина-малина». Це і пісні весільні, і пісні солдатські та рекрутські, у яких звучить почуття горя та гіркоти розлучення [18, с. 241]:

«Калина-малина, не сладка не гірка, / Чого заридала, солдацькая жінка».

У роки Другої світової війни пісня з цим мотивом знову стає популярною, але в ній вже звучать ноти необхідності захищати рідний край, визволяти з неволі близьких [13, с. 24]:

«Калино-малино, не сладка не гірка, / Чого заридала, солдацькая жінка?

Чого заплакала, чого заридала? / Любила, кохала, в армію віддала. / В армію віддала недалеко-близько. / Недалеко-близько в червонес військо. / Ой там він присягу дає свому краю. / На вірність Україні, за щастя родини. / За рідну країну у бій твердо стану, / Брата, сестричку з неволі дістану!»

Усі проблеми складного життя періоду війни вилилися у пісню, естетичним взірцем для якої слугували традиційні твори, співані в години лихоліття.

У традиційних народних піснях є поширеним символ «чорного ворона», який кричє і віщує нещастя, горе, розлуку [13, с. 91]:

«Ой кричє, кричє та чорненький ворон / Та на глибокій долині, / Ой плаче, плаче молодий козацє / По нещасливій годині».

Цей мотив про горе козака на чужині трансформувався у мотив плачу дівчини після отримання нею звістки про від'їзд до Німеччини [22, с. 77]:

«Ой прилетів чорний ворон / Та й сів на стодолу, / Загадав він дівчиноньці / Дорогу в неволю... / Бодай тебе, чорний ворон, / Куля не минула. / Щоб про тую неволеньку Україна не чула».

У збірнику «Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну» ця пісня вміщена як записана 1944 року. На Рівненщині, в м. Дубно, вона записана від учасника війни у 1988 році.

Особливо яскраво в піснях неволі відбилися мотиви прощання дочки з матір'ю [10, од. зб. 55. – С. 24.]:

«Вийшла я із хати, / Стала на порозі, / Прощалася з рідними – / Полилися сльози. / Прощайте, рідні й сестри, / З вами розстаюся. / З далекої Німеччини / Може й не вернуся».

Пісенний цикл «Калина-малина» весільної тематики в піснях неволі зустрічається часто, але мати страждає не тільки від того, що дочка йде до свекра і свекрухи, а вирушає в далеку чужину [10, од. зб. 29 «б». – С. 119. Записи з Чернігівщини]:

«Калина-малина над яром стояла, / Мати на чужину дочку виряджала... / Прощай, мамо, тато, з вами розстаюся. / Іду в чужу сторононьку, може й не вернуся».

Серед пісень неволі періоду Другої світової війни з новою силою зазвучав мотив горя і смерті матері, яка не змогла діждатися своєї дочки [10, од. зб. 25 «а». – С. 70–71]:

«Росла, росла трава / Та й стала всихати, / Ждала мати свою доню. / Стала помирати. Поховали бідну матір / У вишневім садочку. / У вишневім садочку. / У крайнім куточку».

На перший погляд може здатися, що пісня створена безвідносно до долі полонянок у Німеччині. Але записана вона від Кохан Г. (с. Некриші Черняхівського району Житомирської області), яка була на примусових роботах у Німеччині в м.

Гляйвіці і працювала там на фабриці. За її свідченням, у цій пісні вилились глибокі страждання дівчат-полонянок.

У багатьох народних піснях природа – така ж дійова особа, як і людина. Зображення природи підсилює емоційність психологічного стану людини. Часто це вишневий садочок як естетичний символ домашнього вогнища і сімейного щастя. І не випадково саме він особливо підкреслює страждання матері [10, од. зб. 21. – С. 155]:

«Білим цвітом сад укрався, / Та й став зацвітати. / Нема доні із неволі – / Плаче рідна мати».

З квітучою вишенькою порівнює мати свою доньку перед довгою розлукою [10, од. зб. 21. – С. 175. Зап. М. П. Стельмах]:

«Ой вишеньки, черешеньки, / Цвітуть – процвітають. / З України в Німеччину / Дівчат виряджають».

У вишневому садочку мати намагається знайти собі розраду, але розлука дуже тяжко на неї впливає [10, од. зб. 21. – С. 175. Зап. А. Д. Шмиговський]:

«У вишневому саду / До листочка припаду, / До листочка припаду, / Як той камінь у воду».

Ця пісня записана у с. Неборівці Червоноармійського району Житомирської області М. Стельмахом у 1944 році. Виконавиця її – Г. Оріховська – була у фашистській неволі. Інший фольклорист, А. Шмиговський, у 1944 р. від учасників художньої самодіяльності з с. Кам'яний Брід Володимир-Волинського району Житомирської області записав пісню неволі, в якій знову зустрічається порівняння розлуки з тяжким каменем [10, од. зб. 21. – С. 175. Зап. М. П. Стельмах]:

«Та впав камінь та й лежить (2) / На чужині горе жити... / Сяде мати вечерять (2) Стане дочку споминать...».

У хвилини відчаю мати в зверненнях до дітей виливає свій біль від того, що вона не може їм допомогти [10, од. зб. 21. – С. 34. Зап. А. Д. Шмиговський]:

«Сини мої, сини мої, / Сини-соловейки. / Чом ви мене не кидали, / Як були маленькі. Дочки мої, дочки мої, / Дочки мої, пави. / Чом ви мене не видали, / Як падали з лави.

Я ж щоденно і щонічно / Жду вас і не знаю, / Чи вернетесь ви до мене / Із чужого краю...».

Багато пісень неволі, побудованих у формі діалогу між матір'ю та дочкою, нагадують про колишню близькість і підсилюють гіркоту розлуки. Одна з таких «розмов» відбувається на тлі старовинної української пісні «Посію я жито» [10, од. зб. 1183. – С. 34. (Передав до архіву А. П. Правдюк)]:

«- Посію я жито / Поміж лободою. / Ой чи буде жалко / Вам, мамо за мною? / – Буде, доню жалко, / Буде за тобою. / Хто ж мене догляне / До смерті, старої...».

Дівчина відповідає матері з відчаєм [10, од. зб. 54а. Записи, зроблені в Житомирській обл.]:

«- Не вернуса, мамо, / З далекого краю. / Мою голівоньку / Без тебе сховають».

У багатьох піснях з'являються птахи-помічники або птахи-співрозмовники. Про горобчика, голубочка, синичку ми вже говорили. Часто зустрічається звертання до соловейка [10, од. зб. 54. – С. 173. Невольничі пісні, записані на Житомирщині]:

«Соловейко, соловейко, / Вчини мою волю. / Я напишу лист дрібненький – / Занеси додому. / Прилети додому / Та сядь у садочку, / Спитай батька – матір, / Чи забули дочку».

Пісні полонянок періоду Другої світової війни вирізняються широким використанням традиційної символіки. Як зазначив С. Мишанич [12, с. 174], німецько-фашистська окупація підштовхнула до своєрідного відродження традиційного

фольклору мінорної тональності. Це пісні горя і сліз. Про тяжку розлуку з рідною Україною співали полонені як у роки минулих лихоліть, так і в роки Другої світової війни [29]:

«Україно, Україно, / Рідна моя ненько, / Як згадаю я про тебе, / Заболить серденько».

Це плачі під гнітом фашистської неволі [10, од. зб. 28. – С. 5]:

«Ревуть-стогнуть гори-хвилі / В синесенькім морі. / Плачуть-тужать українці / В німецькій неволі».

У розглянутих нами зразках порівняно мало нових образів. Народна пам'ять відтворила найбільш придатний для даної ситуації прошарок пісенності, в якому вилились глибокі особисті людські переживання, які є вічними в усі часи, в усі епохи. Не було потреби значно удосконалювати високохудожню лірику; переробки таких пісень були незначними, переважно для позначення реалій сучасності [24, с. 60]:

«Ой ти ненько, моя матінко, / Ой до чого ж ми та й діждалися, / Діждалися, дожидалися, / Що беруть нас у Німеччину, / Що женуть та у чужиньку. / А чужа німецька сторона / Горем тяжким засіяна, / Слізеньками нашими полита, / Сумом, гірким полином / Огорожена...».

Більш помітних переробок у піснях неволі зазнали зразки літературного походження. Вони актуалізувалися в умовах Другої світової війни і зазвучали з новою силою. Пісня на слова Т. Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий» у репертуарі полонянок набула іншого звучання [10, од. зб. 55. – С. 168. Зап. Е. І. Притулою в Бердичівському районі на Житомирщині]:

«Реве та стогне буйний вітер, / І гай зелений шелестить. / Там товарняк в'ється змією – / Він до Германії спішить».

Серед пісень полонянок періоду війни зустрічаємо переробки пісень на слова українських і російських поетів. Так, вірш В. Лебедева-Кумача «Україна моя» перетворився на популярну пісню, яка співалася як російською, так і українською мовами. Вона була записана в Бердичівському районі Житомирської області 1944 року [10, од. зб. 55. – С. 104]:

«У Німеччину їдуть дівчата, / Ось капнула перша сльоза. / Україно, моя Україно, / Дорога ти моя сторона».

Для однієї з пісень неволі «Я сьогодні від вас од'їжджаю», записаної у Черняхівському районі Житомирщини, взірцем послугував вірш П. Грабовського «Не раз ми ходили в дорогу» [10, од. зб. 21. – С. 153]:

«Я сьогодні од вас од'їжджаю / У далекий німецький край. / Ой чи вернусь, чи, може, загину – / Ти про мене, матусю, згадай».

У фольклорі неволі були поширеними переробки пісні «Раскинулось море широко» [10, од. зб. 1207. – С. 70]:

«Раскинулись рельсы широко. / По ним эшелоны летят. / Они с Украины вывозят В Германию наших дивчат».

У піснях полонянок зафіксовані переробки пісень із популярного довоєнного фільму «Юність Максима» [10, од. зб. 22. – С. 35]:

«Тучи над городом стали, / В воздухе пахнет грозой... / Немцы приказ изда-а-али – Народ угоняют с собой».

Дівчата-невольниці співали про все – як їх годували гнилою капустою, що «чай» був просто водою; що полонені в концтаборах залишалися без теплового одягу, що до «східних» робітників німці ставилися з особливою зневагою, примушуючи їх носити нашивки з написом «Ост.». В архівах ІМФЕ зафіксовано безліч пісень невольників під назвою: «Табірна пісня». Аналіз пісень неволі періоду Другої світової війни дає

можливість зробити висновок, що за розмаїттям барв і засобів це чи не найяскравіший прошарок народної творчості. Ці пісні вирізняються глибоким ліризмом, емоційною силою впливу на слухача. Тут примхливо переплелись фольклорна і літературна стихії, але з переважанням все-таки поезії традиційної. Значення саме цієї поезії у наш час є незаперечним і вкотре свідчить про вічну художню пам'ять народу, про здатність відтворювати все краще в скрутну хвилину і на цій основі творити нові зразки.

Наукова зацікавленість проблематикою фольклору Другої світової війни спостерігається і в подальших дослідженнях. Так, І. Грідіна [6], аналізуючи відображення другої світової війни у фольклорі українського народу, застерігає від певних стереотипів у поглядах на це питання. В. Грінченко, аналізуючи фольклор українських примусових робітників нацистської Німеччини [7], наголошує на тому, що страшні події війни стосувалися всіх народів, великих і малих, які населяли колишній Радянський Союз: росіян, українців, білорусів, молдаван і ін. Досліджуваний прошарок фольклору є складовою частиною всього масиву усної народної творчості. Такі дослідження в наш час видаються необхідними. Погоджуємося зі словами відомого фольклориста-музикознавця О. Правдюка: «Гласність відкрила нам багато невідомих і старанно прихованих сторінок воєнного часу: безглузді жертви, коли віддавалися накази з шаблями наголо кидатися на танки, коли полонені автоматично вважалися зрадниками...» [17, с. 35]. Зараз відбувається більш поглиблене вивчення минулого, особливо у зображенні подій Другої світової війни. У простого люду своя правда – війна порушила мирний порядок, фашисти намагалися позбавити людей самого права на життя. І це відбилося у великій кількості фольклорних творів. А більш глибоке дослідження фольклору Другої світової війни ще на часі. Цій проблемі присвячена фундаментальна монографія Р. Кирчіва [11]. У передмові до монографії відомий вчений С. Павлюк зазначає, що дослідник, авторитетний фахівець на ниві літературознавства, етнографії, фольклористики, «взявся за дослідження важливої і багатопланової історико-культурологічної проблеми відображення в усній словесності українського народу вельми складного і насиченого доленосними подіями минулого двадцятого століття» [11, с. 4].

Заслуговує на увагу твердження дослідника про те, що фольклор у період воєн і катастроф як відображення життя людей, потребує особливої уваги, тим більше, що цей прошарок словесної творчості, «у свій час не зібраний, у переважній більшості відійшов у забуття» [11, с. 75]. Багато подій початку ХХ століття відбилося в усній народній пам'яті. Це емігрантські пісні, які зчаста перегукуються з піснями неволі; це фольклор періоду революційних подій у Росії 1905–1907 рр.; це фольклор, у якому відбилися протестні дії українців проти панів, орендарів, шинкарів у західних регіонах краю. Тема народного опору й організованої боротьби проти безправ'я, соціального і національного гноблення у словесній творчості поширюється на тлі народних повстань початку століття. Та справжнім випробуванням цієї пори, як вказує В. Гнатюк, була Перша світова війна: «Се потрясіння таке сильне, що його наслідки будуть відчувати на собі ще наші внуки» [5, с. 68]. Роман Кирчів аналізує стан справ у збиранні і вивченні цього прошарку фольклору, але зазначає, що він потребує ґрунтовного дослідження. Тематика фольклору цього періоду відображає вічні проблеми. «Народне поетичне слово вболіває за долею жовніра, який змушений покидати батька, матір, жінку, дітей, кохану дівчину і йти воювати, поневірятися, наражатися на небезпеку, смерть, каліцтво, страждання, виливає тугу його рідних, оплакування полеглих, розповідає про спричинені війною руїни, кривди і біди мільйонів простого люду, що підтверджується словами з наступної пісні «Ой війна, війна, / Світова війна... / Не жди, мати сина, Бо його нема» [11, с. 102].

«Національно-патріотична тема в українському фольклорі періоду Першої світової війни знайшла свій вершинний вираз особливо в стрілецьких піснях, що виникли у зв'язку зі створенням і діяльністю військового формування в складі австро-угорської армії – легіону Українських Січових Стрільців – першої української формації нової доби» [11, с. 104]. Згодом це військо утворення зазнало реформувань. А в історії фольклористики «саме з цими формуваннями українських збройних сил пов'язане головним чином творення, поширення і популяризація стрілецьких пісень» [11, с. 104]. Р. Кирчів проводить огляд збирацької і дослідницької діяльності фольклористів саме в галузі вивчення стрілецьких пісень, яка стала можливою останнім часом і не дозволялася «з ідеологічних мотивів» за часів існування СРСР. У його монографії визначається великий внесок В. Гнатюка у вивчення фольклору воєнних лихоліть початку століття, інших збирачів цього прошарку творчості [5]. Як зазначає дослідник, в основу стрілецького пісенного репертуару лягли ще довоєнні січові патріотичні пісні на слова І. Франка, К. Трильовського, Б. Лепкого, В. Лебедової, О. Колесси, О. Маковея, С. Чарнецького, Г. Труха, С. Яричевського, П. Карманського, Р. Купчинського, а також низка народних козацьких пісень. «Характерною особливістю цих творів є їх генетична спорідненість і близькість з народнопісенною традиційністю – в поезиці, мотивах, мелодиці» [11, с. 107]. Р. Кирчів зазначає, що про фольклор, пов'язаний з національною революцією в Україні і боротьбою проти її ворогів зберігся не там, де відбувалися події, а в інших місцях. Відбулося це тому, що радянська фольклористика забороняла збирати те, що не вкладалося в рамки її ідеології. Й сталося так, що через репресивний чинник була втрачена велика кількість фольклорних творів – народних свідчень тієї буремної доби. А проблеми, яких торкалася неписана історія народу (фольклор) у цьому періоді, відлунювалися і у фольклорі Другої світової війни, у подальший час. Уважаємо злободенними слова Р. Кирчіва: «Український фольклор періоду Другої світової війни – це не лише звеличення героїки... Це цілий спектр ідейно-змістових тем і мотивів, у якому домінувала головно національно-патріотична тема – вболівання над недолею України, яка стала ареною нищівного воєнного конфлікту імперіалістичних хижаків, заклик до її визволення. Це плач над руїнами, над мільйонами знівчених і знищених людських життів і доль, вилив туги за Україною новітніх бранців – «остарбайтерів» і сотень тисяч українських патріотів-емігрантів, які змушені були покинути свою батьківщину» [11, с. 518]. Ці слова відомого вченого дають підстави заперечити твердження, що фольклорна стихія у ХХ столітті стихає. Скоріше за все, зараз з'являється можливість вивчати справжній фольклор без заангажованості і упередженості. А фольклор неволі, на нашу думку, якнайповніше відбиває глибинні загальнолюдські почуття. С. Виткалов слушно зауважує, що фольклор є основою художньої культури, оскільки «соціально-прагматичний світ обумовлений духовними уявленнями про його цілісність та ідеали» [4, с. 262].

Список використаної літератури

1. Беларуски фальклор Вяликай Айчиннай вайны / склад. І. В. Гутарау, М. Я. Грынблат, К. П. Кабашнікау і інш. ; Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук БССР. – Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1961. – 617 с. ; Belaruski falklor Vyalikay Aychinnay vayny / sklad. I. V. Gutarau, M. Ya. Grynblat, K. P. Kabashnikau i insh. ; Instytut mastatstvaznaŭstva, etnagrafii i falkloru Akademii navuk BSSR. – Minsk : Vydavetstva Akademii navuk BSSR, 1961. – 617 s.
2. Березовський І. П. Збирання та вивчення фольклору Великої Вітчизняної війни / І. П. Березовський // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 3. – С. 40–50. ; Berezovskyi I. P. Zbyrannia ta vyvchennia folkloru Velykoi Vitchyznianoï viiny

/ I. P. Berezovskyi // Narodna tvorchist ta etnohrafia. – 1965. – № 3. – S. 40–50.

3. Бріцина О. Ю. Український антифашистський фольклор (до питання про специфіку творчих процесів) / О. Ю. Бріцина // Художня культура країн Східної та Південної Європи в боротьбі проти фашизму : зб. наук. пр. – Київ : Наукова думка, 1990. – С. 36–43. ; Britsyna O. Yu. Ukrainskiy antyfasystskiy folklor (do pytannia pro spetsyfyku tvorchykh protsesiv) / O. Yu. Britsyna // Khudozhnia kultura krain Shkidnoi ta Pivdennoi Yevropy v borotbi proty fashyzmu : zb. nauk. pr. – Kyiv : Naukova dumka, 1990. – S. 36–43.

4. Виткалов С. В. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності : моногр. / С. В. Виткалов ; за ред. В. Г. Виткалова. – Рівне : ППДМ, 2012. – 416 с. ; Vytkalov S. V. Rivnenshchyna: kulturno-mystetskyi potentsial v paradyhmakh suchasnosti : monohr. / S. V. Vytkalov ; za red. V. H. Vytkalova. – Rivne : PPDM, 2012. – 416 s.

5. Гнатюк В. Війна і народна поезія / В. Гнатюк // Календарик для січових стрільців і жовнірів-українців на 1917 р. – Відень, 1916. – С. 68–84. ; Hnatiuk V. Viina i narodna poezii / V. Hnatiuk // Kalendaryk dlia sichovykh striltsiv i zhovniriv-ukraintsiv na 1917 r. – Viden, 1916. – S. 68–84.

6. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) : моногр. / І. М. Грідіна; – Донецьк : Донец. нац. ун-т, 2010. – 418 с. ; Hridina I. M. Dukhovne zhyttia naseleння Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny (1939–1945 rr.) : monohr. / I. M. Hridina; – Donetsk : Donets. nats. un-t, 2010. – 418 s.

7. Грінченко В. В. «Раскинулись рельсы далеко...»: фольклор примусових робітників нацистської Німеччини у публікаціях радянської доби / В. В. Грінченко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – 2008. – № 835, Вип. 11. – С. 103–122. ; Hrinchenko V. V. «Raskynulys relsy daleko...»: folklor prymusovykh robitnykiv natsystskoi Nimechchyny u publikatsiiakh radianskoi doby / V. V. Hrinchenko // Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu im. V. N. Karazina. Ser : Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky. – 2008. – № 835, Vyp. 11. – S. 103–122.

8. Грица С. Й. Мелос української епіки / С. Й. Грица. – Київ: Наукова думка, 1979. – 245 с. ; Hrytsa S. Y. Melos ukrainskoi epiky / S. Y. Hrytsa. – Kyiv: Naukova Dumka, 1979. – 245 s.

9. Зажурилась Україна // Українські народні пісні. Книга перша / упоряд. З. Василенко, М. Гордійчук. – Київ : Мистецтво, 1955. – С. 27. ; Zazhurylas Ukraina // Ukrainski narodni pisni. Knyha persha / uporiad. Z. Vasylenko, M. Hordiichuk. – Kyiv : Mystetstvo, 1955. – S. 27.

10. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Відділ фондів. Фонд № 14-3. Рукописні збірки записів української невольничої поезії Другої світової війни. ; Instytut mystetstvoznnavstva, folklorystyky ta etnolohii im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. Viddil fondiv. Fond № 14-3. Rukopysni zbirky zapysiv ukrainskoi nevolnychoi poezii Druhoi svitovoi viiny.

11. Кирчів Р. Ф. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Ф. Кирчів. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. – 536 с. ; Kyrchiv R. F. Dvadsiate stolittia v ukrainskomu folklori / R. F. Kyrchiv. – Lviv : Instytut narodoznnavstva NAN Ukrainy, 2010. – 536 s.

12. Мишанич С. В. Пісенна культура радянського села / С. В. Мишанич. – Київ : Наукова думка, 1977. – 208 с. ; Myshanuch S. V. Pisenna kultura radianskoho sela / S. V. Myshanuch. – Kyiv : Naukova dumka, 1977. – 208 s.

13. Наймитські та заробітчанські пісні: збірник / упоряд. і вступ. ст. С. Грица,

О. Дей та ін. – Київ: Наукова думка, 1975. – 572 с. ; Naimytski ta zarobitchanski pisni: zbirnyk / uporiad. i vstup. st. S. Hrytsa, O. Dei ta in. – Kyiv: Naukova dumka, 1975. – 572 s. .

14. Никольченко Т. М. Народная песенность периода Великой Отечественной войны в районах Украинского Полесья : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.09 / Тамара Марковна Никольченко; Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора АН БССР. – Минск, 1991. – 19 с. ; Nikolchenko T. M. Narodnaya pesennost perioda Velikoy Otechestvennoy voyny v rayonakh Ukrainского Polesya : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.09 / Tamara Markovna Nikolchenko; In-t iskusstvovedeniya, etnografii i folklora AN BSSR. – Minsk, 1991. – 19 s.

15. Никольченко Т. М. Невольничя пісенність Українського Полісся періоду Великої Вітчизняної війни / Т. М. Никольченко // Народна творчість та етнографія. - 1992. – № 3 – С. 34–41. ; Nikolchenko T. M. Nevolnycha pisennist Ukrainского Polissia periodu Velykoi Vitchyznianoї viiny / T. M. Nikolchenko // Narodna tvorchist ta etnografia. - 1992. – № 3 – С. 34–41.

16. Никольченко Т. М. Поезія горя і сліз (невольничя пісенність українського народу періоду Великої Вітчизняної війни) / Т. М. Никольченко, М. В. Никольченко // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Філологія. - 2012. - Вип. 7. - С. 59-68. ; Nikolchenko T. M. Poeziia horia i sliz (nevolnycha pisennist ukrainского narodu periodu Velykoi Vitchyznianoї viiny) / T. M. Nikolchenko, M. V. Nikolchenko // Visnyk Mariupolskogo derzhavnoho universytetu. Ser. : Filolohiia. - 2012. - Vyp. 7. - S. 59-68.

17. Правдюк О. А. Східнослов'янські патріотичні пісні у роки Великої Вітчизняної війни /О. С. Правдюк // Художня культура країн Східної та Південної Європи в боротьбі проти фашизму : зб. наук. пр. – Київ : Наукова думка, 1990. – С. 17–35. ; Pravdiuk O. A. Skhidnoslovianski patriotychni pisni u roky Velykoi Vitchyznianoї viiny /O. S. Pravdiuk // Khudozhnia kultura krain Skhidnoi ta Pivdennoi Yevropy v borotbi proty fashyzmu : zb. nauk. pr. – Kyiv : Naukova dumka, 1990. – S. 17–35.

18. Рекрутські та солдатські пісні / Академія наук УРСР; упоряд. : А. Л. Іоаніді, О. А. Правдюк. – Київ : Наукова думка, 1974. – 642 с. ; Rekrutski ta soldatski pisni / Akademiia nauk URSR; uporiad. : A. L. Ioanidi, O. A. Pravdiuk. – Kyiv : Naukova dumka, 1974. – 642 s.

19. Українські народні думи та історичні пісні / упоряд.: П. Д. Павлій, М. С. Родіна. М. П. Стельмах; за ред. М. Т. Рильського, К. Г. Гуслистого. – Київ : Вид-во АН України, 1955. – 659 с. ; Ukrainski narodni dumy ta istorychni pisni / uporiad.: P. D. Pavlii, M. S. Rodina. M. P. Stelmakh; za red. M. T. Rylskoho, K. H. Huslystoho. – Kyiv : Vyd-vo AN Ukrainy, 1955. – 659 s.

20. Українські народні пісні : зб. : в 2-х кн. / упоряд. : З. Василенко, М. Гордійчук. - Київ : Мистецтво, 1955. - Кн. 2. - 415 с. ; Ukrainski narodni pisni : zb. : v 2-kh kn. / uporiad. : Z. Vasylenko, M. Hordiichuk. - Kyiv : Mystetstvo, 1955. - Kн. 2. - 415 s.

21. Українські народні пісні : зб. : в 2-х кн. / упоряд. : З. Василенко, М. Гордійчук. - Київ : Мистецтво, 1955. - Кн. 1. - 484 с. ; Ukrainski narodni pisni : zb. : v 2-kh kn. / uporiad. : Z. Vasylenko, M. Hordiichuk. - Kyiv : Mystetstvo, 1955. - Kн. 1. - 484 s.

22. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленти-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / упоряд., текстолог. інтерпр. і комент. О. І. Дея; автрибуція автографів і копій та передм. Л. А. Малаш, О. І. Дея. – Київ : Наукова думка, 1974. – 780 с. ; Ukrainski narodni pisni v zapysakh Zoriana Dolenty-Khodakovskoho (z Halychyny, Volyni, Podillia, Prydniprianshchyny i Polissia) / uporiad., tekstoloh. interpr. i koment. O. I. Deia; avtrybutsiia avtohrativ i kopii ta peredm. L. A. Malash, O. I. Deia. – Kyiv : Naukova dumka, 1974. – 780 s.

23. Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну / упоряд. М. Родіна,

М. Стельмах; відповід. ред. М. Рильський. – Київ : Видавництво АН УРСР, 1953. – 335 с. ; *Ukrainska narodna poeziiia pro Velyku Vitchyznianu viinu / uporiad. M. Rodina, M. Stelmakh; vidpovid. red. M. Rylskiyi.* – Kyiv : Vydavnytstvo AN URSSR, 1953. – 335 s.

24. Украинские народные думы : пер. с укр. / сост. Б. П. Кирдан. – Москва : Наука, 1972. – 560 с. ; *Ukrainskie narodnye dumy : per. s ukr. / sost. B. P. Kirdan.* – Moskva : Nauka, 1972. – 560 s.

25. Фольклор Вітчизняної війни / під ред. Ф. Колесси; збирачі : В. Лавриненко та ін.; упоряд. А. Мацкевич. — Львів : Обл. будинок нар. творчості, 1945. – 130 с. ; *Folklor Vitchyznianoï viiny / pid red. F. Kolessy; zbyrachi : V. Lavrynenko ta in.; uporiad. A. Matskevych.* — Lviv : Obl. budynok nar. tvorhosti, 1945. – 130 s.

26. Шумада Н. С. Традиційна основа поетики слов'янського пісенного фольклору періоду Другої світової війни / Н. С.Шумада // *Художня культура країн Східної та Південної Європи в боротьбі проти фашизму : зб. наук. пр.* – Київ : Наукова думка, 1990. – С. 8–16. ; *Shumada N. S. Tradytiina osnova poetyky slovianskoho pisennoho folkloru periodu Druhoï svitovoi viiny / N. S.Shumada // Khudozhnia kultura krain Skhidnoi ta Pivdennoi Yevropy v borotbi proty fashyzmu : zb. nauk. pr.* – Kyiv : Naukova dumka, 1990. – S. 8–16.

27. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У 3-х т. / Д. І. Яворницький. — Львів : Світ, 1990. – Т. 1. - 319 с. ; *Yavornytskyi D. I. Istoriiia zaporizkykh kozakiv. U 3-kh t. / D. I. Yavornytskyi.* — Lviv : Svit, 1990. – Т. 1. - 319 s.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020

T. Nikolchenko,
M. Nikolchenko

UKRAINIAN FOLK SONGS OF THE STORMY YEARS (SONGS OF CAPTIVITY OF THE SECOND WORLD WAR)

The article covers the complex processes of folk art during the Second World War, in particular slave poetry. In times of war, the creation of folk poetry is intensified, which is caused by the need to respond to events, to record them, above all, in memory. These song responses to events take place on the material of "old" samples of poetry that are already known. And «innovations» are used by participants of events and are saturated with new realities.

Such is the folk song of the period of fascist captivity during the Second World War. The genesis of the poetry of captivity of the studied period can be traced on a large factual material, it is proved that genetically slave poetry of the period of the Second World War is connected with the cries of slaves and has its roots in the long history of Ukraine. These motives are still heard in the old Cossack thoughts, in which the lamentation gradually turns into a lyrical song. And during the war troubles of the twentieth century, these songs became relevant and sounded in a modern way.

The article analyzes recordings of songs that reflect the grief of young girls taken to forced labor in Germany, the suffering of mothers who lose their children. Most of the analyzed works are stored in the funds of the IMFE of Ukraine, as well as in the own records of the authors of the article.

The folklore of captivity, according to the authors of the article, fully reflects the deep universal feelings. It is the basis of artistic culture, because the socio-pragmatic world is conditioned by spiritual ideas about its integrity and ideals.

The folklore of captivity, according to the authors of the article, fully reflects the deep universal feelings. It is the basis of artistic culture, because the socio-pragmatic world is

conditioned by spiritual ideas about its integrity and ideals.

Key words: *Folk art, song innovations, Nazi occupation, captivity, captives, folk songs, thoughts, captivity songs, song adaptations, crying songs, contamination.*

УДК 005.9(477)''1946/1991''

**С. Є. Орехова,
О. М. Музика**

ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УРСР ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО ДІЛОВОДСТВА

У статті представлений результат аналізу публікацій з проблеми документального забезпечення управлінської діяльності в УРСР за період 1946–1991 рр. у сучасних вітчизняних фахових виданнях, враховуючи часовий розріз від початку до 20–го року XXI століття. Наголошено, що фахові періодичні видання з документознавства необхідно сприймати як центр формування ґрунтовно нових, унікальних знань з огляду на історичну складову або перспектив розвитку з боку освітлення певної проблеми з документування. Періодичні видання є важливим історичним джерелом, здатним збагатити історіографічне й історичне відтворення еволюції документування, виявити різноаспектні відрізнення обраної епохи.

Ключові слова: *документ, документування, діловодство, історія діловодства, документальне забезпечення управління, УРСР, Україна.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-74-86

Як без минулого немає майбутнього, так і без урахування історичної бази вітчизняної документальної науки немає шляхів для подальшого її розвитку, вдосконалення на теренах України та інтеграції у світовий професійний простір сьогодні.

Метою публікації є аналіз документального забезпечення управлінської діяльності в УРСР у 1946–1991 рр. з позиції популярності цієї теми у публікаціях вітчизняної наукової спільноти.

Методологія дослідження полягає у визначенні наукометричної складової публікацій у сучасних вітчизняних фахових виданнях, у яких безпосередньо розглядаються проблеми розвитку документування в УРСР.

Наукова новизна статті визначається використанням методів наукометрії при дослідженні масиву публікацій за період з 2000 по 2019 рр. і, таким чином, формування ґрунтовно нових актуальних наукових результатів з нашої проблеми.

Аналіз останніх публікацій. Інтерес до теми дослідження виявили українські науковці В. В. Бездрабко [2-6], В. В. Горєва [11; 12], Ю. С. Ковтанюк [14], С. Г. Кулешов та О. М. Загорецька [15], Г. М. Швецова-Водка [19] та інші.

Документи УРСР є фундаментом для вивчення вітчизняної документальної історії від початку повоєнної розбудови республіки до становлення незалежної України. Дослідження документальних джерел інформації дозволяють чітко